

МУСТАҚИЛЛИКНИНГ 35 ЙИЛИ: ИНСОН ҚАДРИГА ТАЯНГАН ПРОБАЦИЯ — ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИНИНГ ЗАМОНАВИЙ МОДЕЛИ

Анваров Турдимурод Анварович.

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети доцент,
юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21913314>

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг 35 йиллиги муносабати билан мамлакатимизда суд-ҳуқуқ ва жамоат хавфсизлиги соҳасида амалга оширилган ислохотлар йўлида пробация институтининг шаклланиши ва янги босқичга кўтарилиши таҳлил қилинади. Хусусан, 2019 йилдан пробация хизматининг амалий фаолияти йўлга қўйилгани, 2024 йилда “Пробация тўғрисида”ги Қонун қабул қилиниши орқали соҳанинг мустақил ҳуқуқий асоси яратилгани, шунингдек пробациянинг жазони ижро этиш воситасидан шахсни ижтимоий мослаштириш, такрорий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жамоат хавфсизлигини мустаҳкамлаш механизмига айланаётгани ёритилади. Мақолада маҳалла, оила, таълим, бандлик ва фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликни кучайтириш, рақамли ва индивидуал ёндашувларни такомиллаштириш ҳамда пробация ходимларини амалиётга йўналтирилган тарзда тайёрлаш бўйича таклифлар илгари сурилади.

Калит сўзлар: мустақиллик, инсон қадри, пробация, жамоат хавфсизлиги, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, ижтимоий мослаштириш, такрорий жиноятчилик, маҳалла, рақамлаштириш, ҳуқуқий давлат.

Мустақиллик — ҳуқуқий тараққиёт ва инсон қадрининг таянчи.

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг 35 йиллиги — фақат тарихий сана эмас, балки мамлакатимиз босиб ўтган йўлни, давлат ва жамият бошқарувидаги янгиланишларни, энг муҳими, инсон ҳуқуқлари ва кадр-қимматига муносабат қандай ўзгарганини баҳолаш учун муҳим сиёсий-ҳуқуқий мезондир. Мустақиллик йилларида миллий давлатчиликнинг ҳуқуқий асослари яратилди, суд-ҳуқуқ тизими босқичма-босқич янгиланди, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида қонунийлик, инсонпарварлик, очиқлик ва аҳоли манфаатларига хизмат қилиш тамойиллари тобора устувор аҳамият касб этди. Жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ҳам ёндашув ўзгарди. Замонавий ҳуқуқий давлат учун жиноят содир этган шахсни фақат жазолаш эмас.

Асосий мақсад—жиноят содир этган шахсни қонунга итоаткор хулқини шакиллантириб ҳаётга қайтариш, ижтимоий муҳитдан узилиб қолишининг олдини олиш, меҳнат ва таълим орқали жамиятга қайта интеграция қилиш ҳамда такрорий жиноят содир этиш хавфини камайтиришдир. Шу маънода пробация институти мустақил Ўзбекистоннинг инсонпарвар жиноят-ҳуқуқий сиёсатини ифода этувчи энг муҳим институтлардан бирига айланди.

Пробация: назоратдан кўра кенгрок мазмун.

“Пробация” тушунчаси халқаро амалиётда озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазолар ва бошқа ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этиш, шахснинг хулқ-атворини назорат қилиш, уни ижтимоий реабилитация ва мослаштиришга кўмаклашиш билан боғлиқ комплекс фаолиятни англатад¹.

¹ А.Х.Саидов “Жахон мамлакатларининг ҳуқуқий тизимлари” қомусий луғат. Тошкент2006. №96-2006. Б-39.

Унинг замонавий моҳияти “назорат қилиш” билан чекланмайди. Пробацияда шахсга қўйилган қонуний талаблар ва чекловлар ижроси таъминланиши билан бирга, унинг муаммосини аниқлаш, оилавий ва ижтимоий муҳитини ўрганиш, касб-хунарга йўналтириш, ишга ёки ўқишга жойлашишга кўмаклашиш, психологик ва ҳуқуқий ёрдам бериш каби вазифалар ҳам муҳим ўрин тутди.

Ўзбекистонда 2019 йилдан пробация хизматининг янги шаклда иш бошлаши жиноят-ижроия сиёсатидаги муҳим бурилиш бўлди. Дастлаб соҳанинг фаолияти асосан қонуности ва идоравий ҳужжатлар билан тартибга солинган бўлса, кейинги босқичда уни алоҳида қонун даражасида мустақамлаш зарурати юзага келди. Натижада 2024 йил 7 августда ЎРҚ-938-сон “Пробация тўғрисида”ги Қонун² қабул қилиниб, пробациянинг асосий тушунчалари, принциплари, ваколатли субъектлари, назорат механизмлари, ижтимоий мослаштириш тартиби ва пробация назоратидаги шахсларнинг ҳуқуқий мақоми яхлит ҳуқуқий асосга эга бўлди.

Мазкур Қонунда қонунийлик, инсонпарварлик, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳурмат қилиш, табақалаштириш ва индивидуал ёндашиш, ошкоралик каби принципларнинг белгилангани алоҳида аҳамиятга эга. Бу пробациянинг мазмуни жазоловчи ёндашувдан инсонни тузатиш ва жамиятга қайтаришга қаратилган ёндашувга ўтаётганини кўрсатади.

Пробация ва жамоат хавфсизлиги: бир-бирини тўлдирувчи икки йўналиш.

Пробацияни фақат жиноий жазони ижро этувчи хизмат эмас, балки жамоат хавфсизлиги соҳасида муҳим аҳамиятга эга соҳадир. Сабаби, пробация — такрорий жиноятчиликнинг олдини олишга хизмат қилувчи манзилли профилактика институтидир.

Назоратдаги шахснинг қайта ҳуқуқбузарлик содир этиш хавфи қанчалик эрта аниқланса, унинг сабаб ва шарт-шароитларига шунчалик аниқ таъсир кўрсатиш мумкин бўлади.

“Пробация тўғрисида”ги Қонунда пробация назоратидаги шахсларнинг ижтимоий-психологик қиёфасини шакллантириш, индивидуал ижтимоий мослаштириш дастурини ишлаб чиқиш, ҳулқ-атвори мунтазам баҳолаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари билан ҳамкорлик қилиш ва такрорий ҳуқуқбузарлик хавфи аниқланган шахслар билан мақсадли профилактика тадбирларини амалга ошириш назарда тутилган.

Бу механизмлар пробацияни замонавий криминологик профилактиканинг амалий бўғинига айлантиради.

Шу боис жамоат хавфсизлиги нуқтаи назаридан пробациянинг энг муҳим натижаси ҳисоботлар сони ёки текширувлар миқдори эмас, балки шахснинг қайта жиноят содир этмаслиги, қонуний меҳнат билан банд бўлиши, оила ва жамият билан соғлом муносабатга қайтиши, суд белгилаган мажбуриятларни онгли равишда бажариши билан ўлчаниши лозим.

Маҳалла ва жамоатчилик — қайта ижтимоийлашувнинг табиий муҳити.

Пробация назоратидаги шахс давлат органи билан қунига бир неча соат эмас, балки оиласи, маҳалласи, меҳнат жамоаси ва атрофидаги ижтимоий муҳит билан доимий муносабатда бўлади. Демак, уни тузатиш ва қайта ижтимоийлаштириш жараёни фақат пробация инспекторининг саъй-ҳаракатлари билан чекланиб қолиши мумкин эмас.

Маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органларининг пробация назоратидаги шахсларни ижтимоий мослаштириш ва ишга жойлаштиришга кўмаклашиши, фуқаролик

² Электрон манба. Кириш йўли: <https://www.Lex.uz>

жамияти институтларини тарбиявий таъсир ва назорат жараёнларига жалб этишга ёрдам бериши қонун даражасида мустаҳкамланган. Бу имкониятларни амалиётда янада мазмунли ишлатиш зарур. Айниқса, “пробация — маҳалла — иш берувчи” уч томонлама ҳамкорлик модели ҳар бир назоратдаги шахс учун аниқ натижа берадиган тизимга айланиши лозим.

Бунда жамоатчилик иштирокини фақат назорат шаклида эмас, балки ижтимоий шериклик шаклида ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Нодавлат нотижорат ташкилотлари, жамоат тарбиячилари, психологлар, касбга ўқитиш марказлари ва тадбиркорларни аниқ ижтимоий мослаштириш дастурларига жалб этиш шахсни “назорат объекти”дан “жамиятга қайтаётган фуқаро” сифатида кўришга хизмат қилади.

Рақамлаштириш ва индивидуал ёндашув — янги босқич талаби.

Бугун ҳуқуқбузарликлар профилактикасида умумий, бир хил чоралардан кўра шахсининг хавф даражаси, ижтимоий эҳтиёжи ва хулқ-атвор динамикасига асосланган индивидуал ёндашув самаралироқ. Қонунда пробацияга оид ахборот тизими, электрон ижтимоий-психологик қиёфа ва ижтимоий мослаштириш дастурларини ахборот тизими орқали юритиш назарда тутилгани шу йўналишдаги муҳим ҳуқуқий асосдир.

2026 йилда жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш бўйича муҳокама қилинган таклифларда ҳам рақамли бошқарув, ягона ахборот алмашинуви, профилактика ишларини маҳалла даражасида узлуксиз ташкил этиш, ходимларнинг малакасини амалиёт билан боғлаб ошириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди. Бу жараён пробация фаолияти учун ҳам муҳим: маълумотлар базаси фақат ҳисоб юритиш воситаси эмас, балки хавфни баҳолаш, ижтимоий муаммони барвақт аниқлаш ва масъул субъектларни бир мақсад атрофида бирлаштириш воситаси бўлиши керак.

Шу билан бирга, рақамлаштириш инсон ҳуқуқларини чеклаш воситасига айланмаслиги шарт. Шахсга доир маълумотларнинг дахлсизлиги, маълумотлардан фақат қонуний мақсадда фойдаланиш, электрон назорат чораларининг мутаносиблиги ва улар устидан самарали ҳуқуқий назоратни таъминлаш пробациянинг инсонпарварлик моҳиятини сақлаб қолиш учун муҳимдир.

Кадрлар тайёрлаш борасида: пробация инспектори ҳуқуқшунос ҳамда психолог каби малакавий билим эгаси.

Пробация хизмати самарадорлиги, аввало, уни амалга оширадиган кадрнинг профессионал тайёргарлигига боғлиқ. Пробация инспектори фақат қонун талабларини билувчи ходим эмас. У шахс билан ишлаш психологиясини, конфликтологияни, ижтимоий профилактика усулларини, бандлик ва реабилитация механизмларини, рақамли ахборот тизимларидан фойдаланишни, хавфни баҳолаш ва мулоқот маданиятини ҳам пухта эгаллаши лозим.

Жамоат хавфсизлигининг таркибидаги ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, жамоат тартибини сақлаш, йўл ҳаракати хавфсизлиги ва пробация хизматларининг ходимларини тайёрлаш тизимини амалиёт билан узвий боғланган дуал таълим асосида такомиллаштириш, 2026 йилда Ички ишлар вазирлиги Академияси ва Жамоат хавфсизлиги университети ўртасида профилактика инспекторлари ҳамда бошқа жамоат

хавфсизлиги мутахассисларини мақсадли тайёрлаш бўйича янги тизим жорий этиш³ таклиф этилгани шу жиҳатдан долзарбдир. Назария билан амалиётнинг уйғунлиги келажакда “хужжат тўлдирувчи инспектор” эмас, балки шахснинг ижтимоий муаммосини англайдиган ва унинг такрорий жиноят содир этиш хавфини камайтира оладиган профессионал кадрларни шакллантириши керак.

Мустақилликнинг 35 йиллиги олдидаги устувор вазифалар.

Мустақилликнинг 35 йиллик тараққиёт йўлидан келиб чиқиб, пробация институтини келгусида янада такомиллаштириш учун қуйидаги йўналишларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

Биринчидан, пробация фаолияти самарадорлигини “қанча текширилди” ёки “қанча ҳисоб юритилди” деган формал кўрсаткичлардан эмас, балки такрорий жиноятчиликнинг камайиши, бандлик, таълимга жалб этиш, оилавий-ижтимоий барқарорлик ва қонунга итоаткор хулқ-атворнинг шаклланиши орқали баҳолаш лозим.

Иккинчидан, ҳар бир назоратдаги шахс учун хавф ва эҳтиёжни баҳолаш натижасига таянган индивидуал “йўл харитаси”нинг амалий ижросини кучайтириш, уни маҳалла, бандлик органи, таълим муассасаси, психолог ва зарур ҳолларда тиббиёт ташкилоти билан боғлаш керак.

Учинчидан, иш берувчилар билан ҳамкорликни иқтисодий ва ижтимоий рағбатлар асосида кенгайтириш, пробация назоратидаги шахсларни касбга ўқитиш ва қонуний даромад манбаига эга қилишни такрорий жиноятчиликнинг олдини олишда асосий профилактик мезонлардан бири сифатида қараш зарур.

Тўртинчидан, пробация назорати тугаганидан кейин ҳам хавф гуруҳидаги айрим шахсларга ихтиёрий ижтимоий ҳамроҳлик ва маслаҳат кўмаги механизмларини ривожлантириш мақсадга мувофиқ.

Чунки жазо ёки назоратнинг тугаши шахснинг барча ижтимоий муаммолари автоматик равишда ҳал бўлганини аңлатмайди.

Бешинчидан, фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликни лойиҳавий асосда ташкил этиб, ҳар бир ҳудудда натижаси ўлчанадиган реабилитация ва қайта ижтимоийлаштириш дастурларини кенгайтириш зарур.

Хулоса ўрнида, шуни айтишимиз мумкин-ки, Ўзбекистон Республикасининг 35 йиллик мустақил тараққиёти шуни кўрсатдики, кучли давлат фақат қатъий жазо билан эмас, адолатли қонун, самарали профилактика ва инсонга иккинчи имконият бериш маданияти билан ҳам барпо этилади. Пробация ана шу қарашнинг амалий ифодасидир.

2024 йилда “Пробация тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши соҳанинг ҳукукий тараққиётида янги саҳифа очди.

Энди асосий вазифа — қонунда белгиланган инсонпарварлик, индивидуал ёндашув, ижтимоий мослаштириш ва идоралараро ҳамкорлик механизмларини ҳаётда тўлиқ ишлатишдир.

Пробация назоратидаги шахснинг қайта жиноят содир этмаслиги, меҳнатга қайтиши, оиласи ва жамиятда муносиб ўрин эгаллаши — нафақат бир инсон тақдиридаги ижобий ўзгариш, балки бутун жамият хавфсизлигига қўшилган ҳиссадир.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайтида 2026 йил 8 апрель куни эълон қилинган «Жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар кўриб чиқилди» номли ахборот. https://president.uz/uz/lists/view/9082?utm_source=chatgpt.com

Шу маънода, мустақилликнинг 35 йиллиги арафасида пробаця институтининг энг катта вазифаси — “назорат қилиш”дан “қайта ҳаётга қайтариш”га, “жазони ижро этиш”дан “такрорий жиноятнинг олдини олиш”га, “идоравий вазифа”дан “жамоат хавфсизлиги учун умуммиллий шериклик”га айланишдир. Инсон кадри устувор бўлган жамиятда айнан шундай ёндашув қонун устуворлиги ва барқарор хавфсизликнинг мустаҳкам кафолати бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган манбалар.

1. Ўзбекистон Республикасининг “Пробаця тўғрисида”ги Қонуни. 2024 йил 7 август, ЎРҚ-938-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-27-сон фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти. “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш бўйича таклифлар кўриб чиқилди”, 2026 йил 8 апрель.
4. А.Х.Саидов “Жаҳон мамлакатларининг ҳуқуқий тизимлари” қомусий луғат. Тошкент 2006. №96-2006. Б-39.
5. “Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тизимини такомиллаштириш муаммолари” диссертация иши 2012 й. Б-85. ЎзР ТДЮИ. УДК.34:3425 (575.25) ю.ф.н. Х.Х.Адилкариевни 12.00.01